

Forsvarets omstilling – en etisk utfordring?

AV SVERRE DIESEN

*Just i sejren bor forliset.
Preussens sværd blir Preusser-riiset.
Aldrig svulmer der en løftning
af et regnestykkes drøftning.
Intet dåds-digt blir at tolke
fra den stund af, da en folke-
rejsning, skønhedsfyldt og fri,
blev et stabs-maskineri,
spækket ud med kløgtens dolke, –
fra den stund da herr von Moltke
myrded kampens poesi.*

Verselinjene over er hentet fra Ibsens «Ballonbrev til en svensk Dame», skrevet i Dresden i desember 1870, da den fransk-tyske krig på det nærmeste var avgjort. Bismarcks diplomati kombinert med prøyssisk suksess på slagmarken la grunnlaget for Tysklands samling, mens det i Frankrike førte til keiserdømmets fall og innføring av republikken. For prøysserhateren Ibsen utløste dette nye verbale utfall på rim, ikke ulikt dem han ble inspirert til etter den dansk-tyske krig i 1864, da de andre nordiske land unnlot å komme Danmark til unnsetning. Som vi ser lot Ibsen seg særlig hisse opp av den militære effektiviteten prøysserne demonstrerte etter generalstabssjef von Moltkes omfattende reformer gjennom hele 1860-tallet. Den prøyssiske hæren som angrep Frankrike i august 1870 var i realiteten den første i verden som demonstrerte den industrielle revolusjons potensial på det militære området i form av overlegen organisasjon, utrustning, ledelse og logistikk.¹

Hva har så dette med omstillingen av dagens norske forsvar å gjøre? Det er interessant å observere at den norske forsvarsdebatten helt ned til vår egen tid

¹ Se for eksempel Michael Howard (1981), *The Franco-Prussian War*, (London: Methuen Ltd).

rommer en gjenklang av Ibsens idealbilde av et forsvar som «en folkerejsning skønhedsfyldt og fri». På tross av at dette altså var en forestilling som var i ferd med å gå ut på dato allerede for 150 år siden, kan vi den dag i dag spore et ekko av de samme tankene, eksempelvis i retorikken om verneplikts prinsipielle fortrinn.² I noen grad skyldes antagelig dette at det militære forsvars rasjonale i småstaten Norge helt til for bare en snau generasjon siden har vært en eksistensiell krig på eget territorium for å overleve som nasjon. Dette i motsetning til stormaktenes mer instrumentelle bruk av militærmakt i en rekke ulike sammenhenger. Dermed er det heller ikke unaturlig at 1800-tallets forestillinger om «folket i våpen» som den både mest funksjonelle og mest moralske forsvarsordning har holdt seg lenge i vårt land.

Det kan likevel ikke være hele forklaringen, ettersom vi ikke skal lenger enn til nære og sammenlignbare naboland som Sverige og Danmark før vi finner en annen og mer pragmatisk holdning til hvordan forsvar skal innrettes. Finland holder riktignok fortsatt på et stort mobiliseringsforsvar, men der er begrunnelsen og tankegangen en annen enn hos oss. Finnene fastholder en trusselvurdering som går ut på at Finland fortsatt kan bli invadert langs hele sin lange grense mot Russland, og dette gjør at de fastholder en tradisjonell mobiliseringsmodell. Men som vi ser er altså finnene internlogiske – forsvarsmodellen er konsistent med trusselvurderingen og utslag av en nøktern finsk vurdering av hva slags forsvar som gitt styrkeforholdet mellom dem og russerne da må være svaret. At dette også hos dem i stadig økende grad viser seg økonomisk umulig er for så vidt en annen sak. Hos oss derimot er invasjonstrusselen for lengst avskrevet og mobiliseringsforsvaret nedlagt – mens vi likevel klamrer oss til det gamle masseforsvarets etos og mange av dets institusjoner. Bare med den forskjell at hos oss er det begrunnet med en idealistisk og tidvis pompøs retorikk, løsrevet fra de underliggende realiteter.

Det er med andre ord fristende å hevde at vi i Norge har en tilbøyelighet til å sverme for en type idealisme når det gjelder så vel organisering som bruk av vårt forsvar. Essensen av denne forståelsen av forsvar og militærvesen er at det grunnleggende rasjonale er og må være den eksistensielle forsvarskampen på eget territorium, når fienden velter inn over grensene og det står om liv og frihet for oss alle. Og nettopp fordi det er vår nasjonale eksistens som da ligger i vektskålen, er det et slags moralsk imperativ at forsvar i prinsippet skal være alles ansvar – en synliggjøring av at uansett hva vi ellers er uenige om, så står vi skulder ved skulder og setter livet inn den dagen våre felles grunnverdier er truet. Når denne tankegangen likevel er på langsom retur, er det antagelig fordi

² Se blant annet Vernepliktsutvalgets innstilling, pkt 3.6 Verneplikts rolle i samfunnet.

de politiske, sosiale, økonomiske og andre forhold som rådet da dette idealet oppsto – tiden under og like etter den franske revolusjon – ikke lenger er til stede. Hva som i dag er et både hensiktsmessig og mulig forsvar begrenses av hvor mange mennesker staten kan utruste og trene til moderne standard, og ikke av hvor mange som kan skrives ut uten at resten av samfunnet går i stå. Hva dette forsvaret så skal kunne brukes til bestemmes av hva som i globaliseringens tidsalder er de reelle sikkerhetsutfordringer. Det dreier seg ikke nødvendigvis om nasjonal eksistens eller undergang, men om et spektrum av mer eller mindre alvorlige utfordringer både ute i verden og i egne nærområder.

Spørsmålet som skal drøftes her er ikke hvorvidt denne utviklingen er en realitet, det vil undertegnede ta som en observerbar og gitt forutsetning. Det som er interessant i denne sammenheng og i *PACEMs* kontekst, er hvorvidt den har en etisk dimensjon. Representerer utviklingen bort fra det tradisjonelle, folkelig baserte eksistensforsvaret og over mot et lite og i stigende grad profesjonalisert ekspedisjonskorps et etisk problem i seg selv? Dette spørsmålet skal belyses ved å se på tre av de endringene som karakteriserer omstillingen av det norske forsvaret etter den kalde krigen; henholdsvis de mange utenlandsoperasjonene, de langsomme men ubønhørlige endringer i vernepliktsordningen og nå sist overgangen til en delt befalsordning – den såkalte OF/OR-ordningen.

Utenlandsoperasjonene

Da Forsvaret utover på 90-tallet for alvor ble involvert i utenlandsoperasjoner av en annen type enn de tradisjonelle, fredsbevarende FN-operasjonene, var det flere som hadde innvendinger.³ Ikke bare gjaldt det den relative prioritering av en ny og «skarper» type operasjon på bekostning av FN-operasjonene, men også spørsmålet om de nye operasjonenes legitimitet absolutt sett. Det siste er en debatt som regelmessig dukker opp igjen ved hvert nytt utenlandsengasjement. Spørsmålet er altså om det uansett hefter et slags moralsk spørsmålstepp ved de utenlandsoperasjonene vi har sett eksempler på i de senere år, sammenlignet med det nasjonale eksistensforsvaret på eget territorium som per definisjon anses som moralsk uangripelig. Her har vel de fleste etter hvert måttet erkjenne at i den verden vi lever kan det oppstå situasjoner som er slik at intervensjon i et fjerntliggende land kan være like berettiget som forsvar av egne grenser. Dette er derfor ikke noe prinsipielt spørsmål, men et spørsmål om *med hvilken begrunnelse* man griper inn og *på hvilken måte*.

³ Se blant annet kronikk av generaløyntnant (p) Martin Vadset, Norsk forsvar forsømmer FN, *Aftenposten* 3. juni 2005.

I den forbindelse har betydningen av et mandat fra FNs Sikkerhetsråd vært holdt frem som en folkerettslig og moralsk forutsetning i Norge. Dette har gitt opphav til diskusjonen om legalitet vs. legitimitet, der legalitet dekker den formelle, folkerettslige side av militære intervensjoner og legitimitet deres videre, politiske og moralske begrunnelse. Legalitet forutsetter derfor et FN-vedtak, mens legitimitet forutsetter at en intervensjon kan rettferdiggjøres ut fra mer allment aksepterte moralske eller humanitære standarder.⁴ Av dette og FNs status som forvalter av den globale politiske moral følger at alle intervensjoner som er legale også er legitime, mens det kan tenkes legitime intervensjoner som ikke er legale. Kosovo-konflikten er det mest nærliggende eksempel, og legalitet er med andre ord et subset av legitimitet.

Svakheten i den norske insistering på FN-mandat i forbindelse med utenlandsoperasjoner er dermed at den står i fare for å innsnevre legitimitetsbegrepet til å dreie seg kun om legalitet. I realiteten betyr det å gi definisjonsmakten over hva som er legitimt til vetomaktene i FN. Samtidig er det åpenbart slik at et FN-mandat ofte vil begrense seg til et slags minste felles multiplum av hva landene i Sikkerhetsrådet kan bli enige om når det gjelder maktbrukens art og omfang. Avhengig av hvilken holdning de har til spørsmålet og hvilke andre politiske hensyn de ser seg tjent med å legge vekt på, er det derfor ingen nødvendig sammenheng mellom den maktbruken som sanksjoneres av FN og den som faktisk kan gi noe resultat. Det er dette dilemmaet den amerikanske militærhistoriker og strateg Edward Luttwak har spissformulert i sitt utsagn om at «if we opt for war, war must be given a chance».⁵

Det etiske dilemma knyttet til den mer instrumentelle side ved maktbruken er med andre ord at man ved å insistere på et FN-mandat kan komme til å legalisere en maktbruk som uansett vil føre til materielle ødeleggelser og tap av menneskeliv – men uten at den politiske slutttilstand maktbruken er ment å sikre kommer noe nærmere. Paradoksalt nok kan i stedet materiell ødeleggelse og tap av menneskeliv akkumuleres over tid til nivåer som kanskje er høyere enn det en mer omfattende men til gjengjeld avgjørende maktbruk innledningsvis hadde medført.

Når vi i Norge har forsøkt å tilpasse vår tradisjonelle småstatstenkning rundt bruk av militærmakt til en ny tid med FN-mandat som moralsk kompass, risikerer vi derfor å trå feil på flere måter. I stedet for dagens noe enøyde og formalistiske insistering på legalitet, bør vi se at det viktige spørsmål er det som dreier seg om legitimitet og som er betinget av at vi kan svare ja på to spørsmål:

⁴ Herunder også FNs eget “responsibility to protect”(R2P)-prinsipp, vedtatt i 2005.

⁵ Edward Luttwak, Give War a Chance, *Foreign Affairs* July/August 1999.

- Er det onde maktbruken skal forhindre eller fordrive større enn det onde maktbruken representerer i seg selv?
- Er den sanksjonerte maktbruk egnet og tilstrekkelig til å realisere den politiske slutttilstand som tilstrebes?⁶

Av dette følger at FN-mandat i seg selv hverken er en nødvendig eller tilstrekkelig forutsetning for legitim bruk av makt. Problemet er likevel at begge de ovennevnte spørsmål bare vil la seg besvare i ettertid – eventuelt vil de ikke la seg besvare i det hele tatt, fordi alternativet aldri fikk materialisere seg. Her har vi likevel å gjøre med et problem vi uansett ikke kan unnsnippe. Politikerne er nødt til å ta beslutninger om krig og fred basert på beste skjønn og innsikt når de må tas, mens historikerne kan unne seg den luksus å vurdere beslutningene først når fasiten foreligger.

Mange vil her innvende at en såkalt FN-ledet verdensorden tross alt er det eneste vi har, og at insistering på legalitetsprinsippet er nødvendig dersom en slik orden skal kunne utvikles og bli mer fullkommen enn den er i dag. Men i så fall må sannsynligheten for en slik mulig, langsiktig effekt av legalitetsprinsippet – en hypotese som etter undertegnede vurdering har verdenshistorien i mot seg – veies opp mot sine øyeblikkelige og langt sikrere negative konsekvenser.

Vernepliktsordningen

Verneplikten er en institusjon som ser ut til å appellere til noe nær ny-religiøse strømninger i vårt land, om ikke i folkesjelen så i hvert fall hos store deler av det norske politiske establishment. Der utløser den til gjengjeld høystemt korsang i de fleste partier, hvor styrken gjerne er *fortissimo*, karakteren *andante maestoso* og fremføringen skjer med tilløp til *vibrato* i stemmeleiet. Så massivt er det politiske konformitetspresset på dette punktet at få av Forsvarets egne tør å gjøre annet enn å stemme i den samme liturgien, selv når teksten rommer de mest åpenbare usannheter. Vi skal imidlertid la verneplikts funksjonelle svakheter, både de beredskapsmessige og økonomiske, hvile i denne omgang. Spørsmålet som opptar oss her er dens *normative* aspekter – om verneplikt representerer noe slags etisk mer høyverdig alternativ enn andre prinsipper for bemanning av et lands forsvar slik en del av festtalene kan gi inntrykk av. Og er det faktisk slik at verneplikt bidrar til forsvarsvilje og oppslutning om Forsvaret i befolkningen?

⁶ Også den opprinnelige R2P-rapporten fra 2001 inneholdt formuleringer om «reasonable prospect of success» som en forutsetning for intervensjon, men dette er ikke kommet med i det endelige FN-dokumentet fra 2005.

Den siste påstanden kan vi uten videre karakterisere som tatt ut av tomme luften, ettersom det ikke eksisterer fnugg av statistiske eller andre kunnskapsbaserte beviser for at så er tilfellet. Det finnes utpregede vernepliktsnasjoner der forsvaret står sterkt – som Sveits eller Finland – og like utpregede yrkesforsvarsnasjoner der forsvaret står tilsvarende sterkt, som Storbritannia. På samme måte er det eksempler på land med begge systemer der forsvarets anseelse er meget dårlig. Av dette følger logisk at verneplikt ikke er hverken en nødvendig eller tilstrekkelig forutsetning for oppslutning om forsvaret i befolkningen, like lite som FN-mandat er noen nødvendig og tilstrekkelig forutsetning for legitimitet i internasjonale operasjoner. Derimot er det andre forklaringsvariabler som gir langt bedre samsvar når det gjelder forsvarets anseelse, for eksempel i hvilken grad det oppfattes å ha vært historisk viktig eller avgjørende for nasjonens skjebne – for at landet har seiret, bevart sin selvstendighet eller holdt seg utenfor krig helt og holdent ved sterk og troverdig væpnet nøytralitet. Det er en forklaring som i motsetning til verneplikt kan forklare likheten i anseelse mellom land med så ulike militære institusjoner som Finland, Sveits og Storbritannia – og som også kan forklare den litt mer lunkne holdning til Forsvaret som er typisk for Norge.

Hva så med verneplikts popularitet blant dagens unge – viser ikke det at ordningen har en positiv effekt på holdningen til Forsvaret? Her står vi nok en gang overfor en utvikling der man tar et observerbart fenomen til inntekt for et standpunkt man allerede har, i stedet for å gå på fordomsfri jakt etter de egentlige kausalsammenhenger – de som kan verifiseres statistisk. Verneplikten er jo med dagens meget begrensede inntak i realiteten frivillig, og Forsvaret kan forsyne seg på øverste hylle med hensyn til de vernepliktiges evnenivå, fysikk, motivasjon og andre forutsetninger. Men snakker man med dagens vernepliktige om deres motiver for å søke seg inn til tjeneste, blir man raskt klar over at dette ikke dreier seg om noe brennende ønske om å stille seg til disposisjon for landets forsvar, på tross av hvilke ulemper det måtte innebære. Tvert imot oppfatter de fleste spørsmålet om militærtjeneste som et tilbud, som kan aksepteres eller forkastes avhengig av om de oppfatter det som fordelaktig for seg selv. *Forsvaret kan forsyne seg av den mest ressurssterke del av ungdomskullene nettopp fordi det er dette segmentet som er smarte nok til å se at jo færre som gjør tjeneste, dess større er det komparative fortrinn ved avtjent militærtjeneste så lenge Forsvaret plukker ut de beste.*⁷ Det gjør militærtjeneste til en form for pre-seleksjon til arbeidsmarkedet, der fremtidige arbeidsgivere

⁷ Vernepliktsutvalget erkjenner også dette i pkt 3.5 Verneplikts legitimitet, der det heter «Verneplikt og førstegangstjeneste oppfattes nå av mange mer som en mulighet enn en plikt»

kan gå ut fra at jobbsøkere med avtjent verneplikt sannsynligvis er over gjennomsnittets verdifulle medarbeidere ut fra en rekke allment fordelaktige kriterier som helse, evnenivå, tilpasningsevne etc.

Dertil kommer at denne kategorien plussvarianter av ungdomskullene selvsagt også er de som ser Forsvaret som en utfordring og en mulighet for å teste seg selv, flytte grenser og skaffe seg en type erfaring de ikke vil få andre steder.⁸ Militærtjeneste fremstår kort sagt som en attraktiv form for selvrealisering og mulighet for personlig vekst, som gjør at ungdom som allerede har et godt utgangspunkt forbedrer det ytterligere – som et tøffere alternativ til folkehøgskole eller jordomseiling etter videregående.

Men nettopp fordi mange av dem allerede har en ambisiøs plan for sitt videre liv, er det kun en begrenset del av dem som er interessert i å verve seg for en lengre periode etter avsluttet førstegangstjeneste. Etter et års påfyll av nyttige inntrykk og erfaringer, går turen videre til jus, økonomi og annen høyere utdanning. Forsvaret sitter igjen uten noe annet å vise til enn et par måneders operativ nytte som ikke står i noe rimelig forhold til kostnadene, og med vage planer om et fremtidig reservistsystem som skal gjøre det mulig å utnytte dimitterte vernepliktige for styrkeoppbygging i en krisetid.⁹ Denne reserven skal imidlertid trenes hvert år for å vedlikeholde nødvendig standard. Hva realismen er i å skulle kalle inn ungdom – som etter å ha fått det de ønsket seg ut av Forsvaret har gitt seg i kast med studier og arbeid – til flere ukers repetisjonsøvelse hvert år fremstår som usikkert. Det gjenstår også å se om en slik tilleggsoppgave lar seg prioritere økonomisk innenfor fremtidige budsjetter i konkurranse med materiellinvesteringer og ordinær drift.

Dette gjør det til en rimelig antagelse at verneplikten overlever først og fremst fordi den ikke lenger er en plikt, men et attraktivt tilbud til ungdom som er smarte nok til å se hva som er nyttig for dem selv. Skulle dette endre seg, vil hele institusjonen trolig gå over ende fordi det ikke vil være politisk mulig å påtvinge et så lite mindretall en slik ulempe. I det minste ikke uten en økonomisk kompensasjon som nærmer seg vanlig arbeidslønn, og dermed gjør det helt absurd å skulle betale for et årsverk og få tre måneders reell arbeidsinnsats tilbake. Det er derfor et slående misforhold mellom ordningens reelle premisser og den til dels oppstyltede retorikk som begrunner den utad.

⁸ Disse forholdene er forskningsmessig undersøkt bl a gjennom FFIs prosjekt «Forskning på årskull», se bl a Maria Fauske Fleischer (2011), Jeg vil inn i Forsvaret – hvem er jeg?, *FFI-rapport 2011/01204*, <https://www.ffi.no/no/Rapporter/11-01204.pdf>

⁹ Vernepliktsutvalgets innstilling pkt 5.3 Disponering i reserven og Heimevernet.

Spørsmålet er derfor hvilke slutninger man på dette grunnlag kan trekke om etikken i dagens ordning, sammenlignet med å skulle gå over til et mer profesjonalisert forsvar. For det første må det være riktig å si at en ordning med et så åpenbart språk mellom den offisielle begrunnelse og den reelle forutsetning i hvert fall ikke kan sies å være uttrykk for en spesielt høy offentlig moral. Det rasjonalet man holder opp til offentlig beskuelse er i realiteten falskt, og det vet man. Moralen reddes i den sammenheng bare av at nettopp det som gjør begrunnelsen falsk er det som også gjør at de vernepliktige i hvert fall ikke tvinges inn i Forsvaret mot sin vilje.

Men dette spriket mellom realiteter og retorikk har jo også andre sider. Vernepliktsens begrunnelse om forsvar av landet har ikke endret seg siden grunnlovsfedrene på Eidsvoll formulerte prinsippet om lik forpliktelse til «at værne om sit Fædreland, uden Hensyn til Fødsel eller Formue». I dag dreier det seg imidlertid ikke lenger om forsvar av landet i eksistensiell betydning. Selv de konfliktscenariene som angår våre egne nærområder dreier seg i dag om å beskytte norske interesser og politisk handlefrihet – ikke vår eksistens som fri og selvstendig nasjon. Det er med andre ord en slående mangel på konsistens mellom på den ene side en trusselvurdering der et nytt 9. april er avskrevet og på den andre en vernepliktsretorikk preget av samme malmfulle patos som for 50 år siden.¹⁰ Dette er i beste fall bevisstløst og i verste fall et bedrag med åpne øyne.

Her vil antagelig grunnlovseksperter si at myndighetene ikke gjør noe ulovlig ved å tolke Grunnlovens paragraf 119 slik at verneplikt kan anvendes også når det ikke foreligger en eksistensiell trussel – det ligger for så vidt implisitt i selve paragrafens utforming. Men det er liten tvil om at i folks alminnelige bevissthet er verneplikten fortsatt knyttet til forestillingen om vern av landet mot invasjon og nasjonal utslettelse, fordi de færreste foretar koblingen mellom vernepliktsinstituttet og den endrede sikkerhetspolitiske situasjon av seg selv. Skulle det for eksempel komme til en væpnet konflikt som dreide seg om norsk ressursjurisdiksjon i de havområdene vi gjør krav på – hvilket snaut nok ville bety noe avgjørende for noen av oss – og denne konflikten krevde eksempelvis et par hundre vernepliktige liv, ville det sannsynligvis blitt et ramaskrik. Det hadde antagelig utløst en følelse hos det store flertall i befolkningen av at de var blitt ført bak lyset, og hadde medført hele ordningens umiddelbare avskaffelse – nettopp fordi vernepliktsretorikken skaper helt andre assosiasjoner og forestillinger enn de som er konsistente med dagens sikkerhetspolitiske virkelighet. Myndighetenes formelle rett til å tolke Grunnloven på denne måten er med andre ord ikke saken her, den er utvilsomt

¹⁰ Vernepliktsutvalgets innstilling, pkt 3.6.1 Samfunnskontrakten.

til stede. Spørsmålet er derimot om de så å si bryter samfunnskontrakten ved å overskride grensene for ordningens moralske autoritet og legitimitet, når den anvendes for andre formål enn dem den historisk har vært knyttet til. I stedet utnyttes ganske kynisk at de fleste mennesker ikke har tenkt særlig nøye igjennom disse spørsmålene, men derimot lar sin holdning til verneplikten bestemme av sin positive oppfatning av det vi kan kalle dens sekundæreffekter.

Undertegnede har i hele perioden etter at jeg gikk av holdt en rekke foredrag rundt omkring i forskjellige sammenhenger, og en gjenganger i spørsmålsrunden etterpå er da nettopp verneplikten. Og, karakteristisk nok, den typiske spørsmålsstiller er en mor eller far med en sønn i slutten av tenårene som har fått vite at han ikke vil bli kalt inn til militærtjeneste. Dette forarger foreldregenerasjonen, som da vil vite «hvorfor ikke vår sønn skal avtjene verneplikt, det ville han hatt så godt av» – underforstått å måtte stå opp om morgenen, pusse sko, rydde etter seg, tilpasse seg andre og så videre. Mitt vanligste svar på dette har vært at det nok er mulig, men at det i så fall er en kostbar måte å korrigere mangler i barneoppdragelsen på. Av og til har det likevel vært fristende å svare med et motspørsmål, nemlig hvorfor det er så om å gjøre å risikere å skulle ofre et barn på nasjonens alter om det blir krig. Da blir de oppriktig forferdet, og forsikrer om at det jo ikke er det som er poenget. Det er førstegangstjenestens positive effekter i fred de er opptatt av. Men hva forteller det oss? Jo, at hele ordningens egentlige begrunnelse og konsekvens er blitt en abstraksjon og noe man egentlig ikke kan se for seg muligheten av. I stedet forbindes verneplikten ensidig med sin påståtte verdi som karakterdannende erfaring i seg selv, vel å merke i fred. De politiske myndigheter kan med andre ord kritiseres både for rent objektivt å befinne seg på kanten av verneplikts historiske begrunnelse, og for å underslå dette i sin kommunikasjon med offentligheten. Dermed unndrar de seg en debatt som kunne bidratt til å skape en ny konsensus basert på mer reelle forutsetninger.

Mest alvorlig er det likevel at vi med dagens vernepliktsmodell ikke skiller mellom utdanningsavdelinger og innsatsavdelinger. Mannskapene trenes fra første dag i avdelinger som er de samme som kampavdelingene, der den operative status og anvendelighet gradvis forbedres fra null til noe som defineres som tilstrekkelig etter hvert som tiden og opplæringen skrider frem. I dag anses fullverdig operativitet å bli nådd først etter ni av i alt tolv måneders tjeneste.¹¹ Men den dagen vi eventuelt får en væpnet konflikt i fanget – hvem tror at vi da vil avstå fra å bruke avdelinger som kanskje bare er 5-6 måneder inn i sin opplæring, når det ikke finnes andre alternativer? Ganske særlig fordi noen

¹¹ Generalinspektøren for Hærens (nå Sjefen for Hærens) vurdering, nedfelt i diverse styringsdokumenter.

vernepliktsavdelinger løser helt kritiske oppgaver for at resten av Forsvaret skal fungere. Tror eksempelvis noen at vi kommer til å la luftvern avdelingene, som har ansvaret for forsvaret av kampflybasene, tre til side og heller leve med risikoen for å la basene ligge uforsvart? Eller tror noen at vi vil akseptere at Hærens brigade i Nord-Norge i realiteten bare kan stille en kompanistridsgruppe eller to, fordi de to bataljonsgruppene i Nord-Norge begge er helt eller delvis avhengige av vernepliktige som ikke en gang behøver å være halvveis utdannet for oppgavene sine når konflikten inntreffer?¹² Selv i 1940, med Europas slettest trente og utstyrte hær, valgte vi å bruke det vi hadde fremfor å gi oss uten kamp. Det var sett i ettertid riktig, og kritikken går derfor ikke på at det er galt å slåss med det man har, når man har stelt seg slik at man ikke har noe valg. Det uetiske ligger i at vi i dag baserer oss på et system som med stor sannsynlighet innebærer at vi må sende utrente mannskaper og avdelinger i kamp, i strid med standarder vi selv har satt og på tross av at vi må forstå på forhånd at det er dette som kommer til å skje.

Gitt at verneplikten – i tillegg til dysfunksjonelle sider både økonomisk og beredskapsmessig – også har vesentlige etiske svakheter, bør vi så like godt avskaffe den helt? Undertegnede mener personlig at det ville være dumt å fjerne et grunnlovsbeskyttet fortrinn i arbeidsmarkedet når vi først har det. Vi burde imidlertid tilpasse modellen til det den funksjonelt sett faktisk er – en fordelaktig måte å eksponere en potensielt interessert gruppe frivillige ungdommer for en militær hverdag på gjennom en kortvarig, intensiv grunnopplæring. Hensikten med det vil være å rekruttere en begrenset del av dem som vervede, og overføre resten til Heimevernet og de fredsoperative avdelingene der verneplikt fungerer godt. Men det betyr samtidig at «de beste» for Forsvarets formål ikke er kvikkaser med blikket festet på en akademisk utdanning.¹³ De beste er de som vil se noen års verving som et interessant alternativ av mange årsaker – å legge seg opp penger, skaffe seg en praktisk utdanning gratis, skape seg en karriere som spesialistbefal (se neste avsnitt) eller rett og slett være soldat fordi de trives med soldattilværelsen. De potensielle juristene, sivilingeniørene og økonomene konkurrerer vi med

¹² De tidligere omtalte planer for utnyttelse av tidligere årsklasser med vernepliktige for å supplere eller erstatte vernepliktige inne til førstegangstjeneste er foreløpig ikke realisert, og vil nøkternt vurdert innebære reaksjonstider i overkant av hva som kan påregnes som realistisk varslingsstid før en konflikt.

¹³ Planer om videre utdanning er en av de faktorer som med statistisk signifikans påvirker ønsket om videre tjeneste i Forsvaret i negativ retning, se Torbjørn Hanson, Frank Brundtland Steder og Sverre Nyhus Kvalvik, "Hva motiverer til tjeneste i Forsvaret? - en innledende kvantitativ analyse av holdninger og adferd i Brigade Nord», *FFI-rapport 16/01012*.

universitetene om å rekruttere til offisersutdannelse, og det kan være at vi av den grunn også bør kalle inn noen av dem. Men til førstegangstjeneste bør vi prioritere dem som har yrkesfaglig bakgrunn og ellers ville velge å bli håndverkere, butikkmedarbeidere, yrkessjåfører eller tilsvarende. Kombinert med en åpen vedståelse av de økonomiske, sikkerhetspolitiske og funksjonelle grunner for hvorfor vi gjør det, vil det stille oss i en mer betryggende posisjon enn i dag også etisk sett.

Befalsordningen

Den foreløpig siste av de tre endringene som er karakteristiske for omstillingen av Forsvaret er innføringen av det såkalte spesialist- eller OR-korpset,¹⁴ som for alle praktiske formål og i alt annet enn navnet er en gjeninnføring av et profesjonelt underoffiserskorps. Også dette må tolkes som et uttrykk for at når Forsvaret i stigende grad brukes i reelle operasjoner ute i verden og ikke bare øver i våre hjemlige øvingsområder på en tenkt krig, fungerer det som en effektiv ‘reality check’. Tjenestestillinger og funksjoner som i andre land ivaretas av korporaler og sersjanter måtte i norske avdelinger fylles av fenriker og løytnanter i de første utenlandsoperasjonene. Dette fordi vernepliktsmodellen i kombinasjon med enhetsbefalssystemet medførte at våre korporaler og sersjanter ikke hadde hverken den faglige tyngden eller den naturlige autoriteten det krever å være leder på grunnplanet under reelle operasjoner.

OR/OF-ordningens essens er altså at vi nå får et korps av befal med sitt eget avansements- og gradssystem som innebærer at vi på en helt annen måte enn før vil bevare erfaringsbasert dybdekompetanse på grunnplanet. Der en sersjant tidligere var en 19-20 år gammel ungdom med et års befalsskole og ingen erfaring, vil morgendagens sersjant være en erfaren soldat med 5-10 års fartstid ved lag og tropp. Det gamle systemet var for så vidt godt tilpasset det forsvaret det tjente, i den forstand at befalsskole og plikttjeneste som sersjant fungerte som en reserveoffisersfabrikk for mobiliseringsforsvaret hvor de fortsatte å avansere på basis av kurs og repetisjonsøvelser. Systemet innebar riktignok en form for organisert amatørmessighet ved oppsatte avdelinger, derved at en viktig opplærings-, ledelses- og kontrollfunksjon systematisk var i hendene på det til enhver tid minst erfarne befalet. Så snart sersjantene hadde fått et års tjeneste på baken og begynte å få et begrep om hva oppgaven dreide seg om, rykket de jo opp til fenriker mens et nytt kull ferske sersjanter rykket inn og overtok.

¹⁴ Fra engelsk, OR = other ranks, altså menige mannskaper og underoffiserer, i motsetning til OF = officers.

At sersjantene hadde begrenset kunnskap og erfaring var likevel til å leve med så lenge deres eneste oppgave var å instruere og lede vernepliktige rekrutter som hadde enda mindre av begge deler. Men etter hvert som innslaget av vervede mannskaper stiger, blir det åpenbart meningsløst hvis sersjanten kun har et års befalsskole å vise til, mens de han skal lede har tre-fire års tjeneste og kanskje både en og to utenlandsdeployeringer. OR/OF-systemet er med andre ord bare den logiske konsekvens av at Forsvaret er endret fra å være et produksjonsapparat i fred for en mobiliseringsorganisasjon i krig til i større grad å bli en stående styrke for oppdrag både hjemme og ute, med helt andre krav til profesjonalitet i utførelsen av de samme oppgavene.

Dermed blir det også mulig å skape en karrierevei og en fremtid for mange av de vervede mannskapene vi blir mer avhengige av. De som ikke nødvendigvis har hverken anlegg eller lyst til å gi seg i kast med en offisersutdannelse og en offiserskarriere som raskt vil ekspedere dem oppover i gradene, bort fra det de kan og ønsker å gjøre, og som var det de vervet seg for å få drive med. Samtidig trenger jo et moderne forsvar også både administrative og tekniske spesialister som ikke nødvendigvis har bruk for den type høyere utdannelse som må gis til offiserer. OR-ordningen sikrer også denne kategorien muligheter for en lønns- og karriereutvikling som ikke automatisk innebærer at vi får en gradsinflasjon fordi lønn er koblet til grad i et enhetsbefalssystem.

Da vårt opprinnelige underoffiserssystem ble avskaffet ved Hærordningen av 1927, var det en reform på politisk mer enn på funksjonelt grunnlag. Det var et utslag av ønsket om sosial utjevning og like muligheter uavhengig av økonomi og samfunnsklasse – altså av forhold som i dag ikke spiller i nærheten av samme rolle. Faktum er jo dessuten at skillet mellom erfaringsbasert dybdekompetanse på avgrensede områder og utdanningsbasert breddekompetanse på et større område er en selvfølge i alle andre deler av arbeidslivet. Ingen ville med sosial utjevning som begrunnelse finne på å gå inn for at erfarne arbeidsformenn i anleggsbransjen skulle erstattes av tyveåringer med et års kurs og praksisperiode for å kvalifisere seg til å komme inn på et ingeniørstudium. Eller å erstatte erfarne sykepleiere med ungdommer som gikk et år på sykepleierskole og hadde plikttjeneste på sykehus for å komme inn på medisinstudiet. Ikke desto mindre har mange – ikke minst befalsorganisasjonene – kjempet innbitt mot et delt befalskorps, mye basert på denne type utdaterte holdninger. Forklaringen på at dysfunksjonelle ordninger som ville vært utelukket i andre sammenhenger overlever i en militær organisasjon er at den ikke til daglig blir satt på den prøven den er forutsatt å bestå, så lenge det heldigvis ikke er krig til daglig. Men når systemets svakheter eksponeres for

virkeligheten slik utenlandsoperasjonene har gjort, tilpasser også vi oss realitetene – om enn motvillig.

OF/OR-ordningen representerer slik sett et gjennomslag for både fornuften og etikken, etter som det vanskelig kan argumenteres for at vi skal sette hensynet til en illusjon om sosiale skiller foran hensynet til profesjonell og kompetent ledelse av militære avdelinger, med de konsekvenser amatørskap har på dette området. Det er således en videreføring av den historiske befalsordning under dagens omstendigheter det kunne vært satt et etisk spørsmålstegn ved – ikke den ordningen som nå etableres.

Konklusjon

Hva som er en etisk forsvarsmodell bestemmes først og fremst av hva som, gitt Forsvarets spesielle oppgave, også er rasjonelt ut fra funksjonelle kriterier, i det minste hvis vi holder oss i konsekvensetikken. Dette fordi konsekvensene ved dysfunksjonelle ordninger på dette området kan måles i tap av liv og materielle ødeleggelser som ellers kunne vært unngått. Det er vanskelig å få øye på hva slags moralske kvaliteter som skulle være viktigere enn det, hva enten det dreier seg om verdien av et territorielt eksistensforsvar, verneplikt eller sosial klasseløshet. En slik konklusjon betyr samtidig at hva som er et rasjonelt og derfor også et etisk forsvar ikke er noe statisk, men derimot noe som avhenger av sin tids forutsetninger. Det vi sliter med å ta inn over oss her i landet er med andre ord at hva som er en riktig forsvarsmodell ikke er noe verdispørsmål som egner seg for nedfelling i Grunnloven. Det avhenger av hva som til enhver tid er de politiske, økonomiske, teknologiske og sosio-kulturelle premisser for en militær organisasjon som skal virke etter hensikten. De militære organisasjonene som har lyktes best historisk er nettopp de som har tolket sin tid riktig med hensyn til disse faktorene.

I stedet for å innrette oss etter dette har vi i Norge hatt og har til dels fortsatt en hang til å sverme for idealer og prinsipper som er overleveringer fra en annen tid. Ikke fordi vi er bedre og mer idealistiske enn andre den dagen det faktisk koster oss noe (her vil Ibsen være enig igjen), men fordi all denne idealismen bygger opp under et bestemt selvbilde – under hvordan vi liker å se på oss selv som nasjon. Vi skal som før påpekt ikke lenger enn til Sverige eller Danmark, før vi finner en mer pragmatisk og realistisk holdning, også til spørsmålet om hvordan samfunnets militære institusjoner skal innrettes. Det er derfor fristende å være enig med Ståle Ulriksen, som har påpekt at Forsvarets viktigste rolle i Norge gjennom mesteparten av sin nyere historie nettopp har vært å fungere

som nasjonsbyggingsinstitusjon – ikke som et velsmurt krigsmaskineri.¹⁵ Norge med sin erfaring som lydrike gjennom flere hundre år fikk på et tidspunkt behov for institusjoner som skulle gjenreise en nasjonal selvbevissthet og selvfølelse, og for det formålet egnet selvsagt Forsvaret seg – her i Norge som i en del andre land. Det er kanskje dette som, sammen med økonomiske faktorer og en sterk tro på betydningen av Forsvarets volum, gjør at den tradisjonelle forsvarsmodellen har bitt seg fast lenger i vårt land. Når denne tankegangen likevel er på langsom retur, har det antagelig å gjøre med de endringene som sakte men sikkert tvinger seg frem og gjør gapet mellom den gamle forsvarsretorikken og de forsvarspolitiske realiteter stadig mer synlig.

Litteratur

Fleischer, Maria Fauske (2011), Jeg vil inn i Forsvaret – hvem er jeg?, *FFI-rapport 2011/01204*, <https://www.ffi.no/no/Rapporter/11-01204.pdf>.

Hanson, Torbjørn; Steder, Frank Brundtland og Kvalvik, Sverre Nyhus, "Hva motiverer til tjeneste i Forsvaret? - en innledende kvantitativ analyse av holdninger og adferd i Brigade Nord», *FFI-rapport 2016/01012*, <https://www.ffi.no/no/Rapporter/16-01012.pdf>.

Howard, Michael (1981), *The Franco-Prussian War*, (London: Methuen Ltd).

Luttwak, Edward, Give War a Chance, *Foreign Affairs July/August 1999*.

Ulriksen, Ståle (2002), *Den norske forsvarstradisjonen – Militærmakt eller folkeforsvar?* (Oslo:Pax forlag).

UN General Assembly 2005, World Summit Outcome Document.

Vadset, generaløyntant (p) Martin, Norsk forsvar forsømmer FN, *Aftenposten 3. juni 2005*.

Vernepliktsutvalget 2015, *En fremtidig vernepliktsordning*, (Oslo: Forsvarsdepartementet).

Sverre Diesen er general (P) og tidligere forsvarssjef.

¹⁵ Ståle Ulriksen (2002), *Den norske forsvarstradisjonen – Militærmakt eller folkeforsvar?* (Oslo: Pax forlag).